

Dzieje Sobolewa i okolic w XIX i XX wieku¹

Można doszukać się kilku motywów opracowania przedstawianej rozprawy doktorskiej pt. „Dzieje Sobolewa i okolic w XIX i XX wieku”. Moim zamierzeniem było przygotowanie próby monografii tej miejscowości na przestrzeni dwóch ostatnich stuleci jako jedyne dotychczas opracowania na ten temat. Praca ta wpisuje się w istniejący w ostatnich latach trend analizowania dziejów swoich „małych ojczyzn”, parafii, gmin, czy mini-regionów. Wydawane, w ramach tej pożytecznej tendencji, liczne wydawnictwa książkowe są podstawowym źródłem sanacji zainteresowania dziejami swoich społeczności. Więcej, są źródłem dalszych analiz czy badań, dyskusji nad kontrowersyjnymi problemami czy postaciami.

Mam nadzieję, że przedstawiona praca będzie niewielkim, ale istotnym wkładem w badania nad historią Mazowsza, nad dziejami powiatu garwolińskiego, czy szerzej, nad historią wsi polskiej.

Istnieją jeszcze inne motywy przygotowania opracowania, można by je określić motywami wewnętrznymi. Jako, od 30 lat, mieszkaniec Sobolewa, wieloletni radny samorządu gminnego i dyrektor miejscowego Liceum Ogólnokształcącego, posiadam odpowiednią perspektywę czasową i konieczny obiektywizm w ocenie zachodzących procesów socjologicznych w miejscowej społeczności.

Ciągle stawiałem sobie pytanie: co spowodowało, że niczym nie wyróżniająca się, zapadła, niespełna 200-osobowa wieś Sobolew „zrobiła lokalną karierę”, zostając wprawdzie dalej wsią, ale też 4-tysięcznym ośrodkiem administracyjno-gospodarczym gminy, posiadającym rozbudowaną infrastrukturę komunalną na skalę miejską.

Odpowiedź na to pytanie była następująca: szczęśliwy bieg zdarzeń.

Bardziej racjonalnie nie można wytłumaczyć serii przypadków w dziejach Sobolewa w XIX wieku – wyznaczenie Sobolewa w 1864 roku na ośrodek admi-

¹ Autoreferat rozprawy doktorskiej obronionej 2 II 2015 r. na Wydziale Nauk Historycznych i Społecznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Promotor prof. dr hab. Wiesław J. Wysocki. Recenzenci: prof. dr hab. Zbigniew Gnat-Wieteska (Akademia Obrony Narodowej) i prof. dr hab. Tadeusz Rawski (Wojskowy Instytut Historyczny).

nistracyjny gminy, przy braku podstawowych warunków do spełniania tej roli, a następnie korekta budowanej linii kolejowej nadwiślańskiej z korzyścią dla Sobolewa jako przyszłej stacji kolejowej. Przy całkowitej abnegacji miejscowej społeczności nie starano się wyzyskać obu przypadków dla rozwoju miejscowości.

W pierwszych latach XX wieku wyjątkowo korzystnym zdarzeniem dla Sobolewa była działalność przybyłych do tej miejscowości działaczy społecznych, czy to księży, czy urzędników kolejowych, którzy, często wbrew opinii ogółu, wnosili ducha postępu. Dzięki ich zaangażowaniu i poświęceniu wybudowano kościół, erygowano parafię, założono szkołę powszechną, kółko rolnicze, ochronkę dla dzieci-sierot, sklep parafialny itd. Te formy aktywności były nieprzychylnie przyjmowane przez wielu mieszkańców, a rezultatem był exodus jednostek czynnych społecznie.

Przełom XIX i XX wieku to okres licznych osiedleń ludności żydowskiej, znęconej istnieniem linii kolejowej, a także pewną stagnacją życia chłopskiego gminy. Żydzi już niebawem zdominowali główne gałęzie życia gospodarczego społeczności – handel i rzemiosło. Ich współżycie z polską ludnością na tym terenie cechowała poprawność, czasem przechodząca w życzliwość, wynikającą ze wspólnoty problemów nurtujących wszystkich mieszkańców. Istniejącej symbiozy nie przekreślały podejmowane czasem decyzje samorządy gminnego o charakterze antysemitycznym, a które, ze współczesnego punktu widzenia, raziły swoim irracjonalizmem.

Stosunki polsko-żydowskie nie zmieniły swojego charakteru w okresie okupacji niemieckiej II wojny światowej. Mimo rozwiniętej propagandy antysemitycznej, rygorystycznego prawodawstwa hitlerowskiego i normalnej obawy o swoje życie, większość mieszkańców Sobolewa utrzymywała kontakty z gettem żydowskim, czasem o podłożu handlowym, a czasem humanitarnym. Nie zdarzały się przypadki denuncjowania Żydów, chociaż mieszkańcy wiedzieli o licznych ich kryjówkach, rozsianych po okolicznych lasach. Ustanowienie Sobolewa jako miejsca koncentracji Żydów z terenu powiatu, likwidacja getta sobolewskiego, wysyłanie licznych transportów do obozu śmierci w Treblince, zrobiły wyraźne wrażenie na Polakach.

Udział mieszkańców w ruchu oporu obejmował działalność dość masową w ramach organizacji Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich. Niemniej, ta działalność skupiała się na propagandzie, szkoleniu, wywiadzie i tajnym nauczaniu, natomiast akcje bojowe były sporadycznie organizowane.

Po zakończeniu wojny, teren gminy był miejscem wielu starć i potyczek oddziałów podziemia antykomunistycznego z wojskowymi formacjami nowej władzy i oddziałami sowieckimi. Konfrontacja obu stron zakończyła się wielką operacją pacyfikacyjną wojsk KBW i oddziałów bezpieczeństwa w 1946 roku i aresztowaniem kilkuset osób, a wreszcie ogłoszoną w lutym 1947 roku amnestią.

Dzieje Sobolewa i okolic w okresie stalinowskim w niczym nie odbiegały od losu przeciętnej wsi polskiej. Z jednej strony walka z analfabetyzmem, powstanie pierwszej szkoły średniej w gminie, a z drugiej strony próby uspołecznienia gospodarki rolnej, narzucanie mieszkańcom ciężarów polityki socjalistycznej.

W latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku wieś polską dotyka powszechne zjawisko socjologiczne: emigracja ludzi ze wsi do miast – powodowana zarówno propagandą, jak i trudami „socjalistycznego” życia wiejskiego. Otóż to zjawisko nie odnosi się do gminy sobolewskiej – możliwość codziennego dojazdu do ośrodków miejskich i tam zatrudnienia, korzystania jednocześnie z plonów swojej ziemi, wykluczała emigrację do miast jako formę awansu społecznego.

Ten stan, istniejący do dzisiejszego dnia, był źródłem stałego wzrostu liczby mieszkańców w Sobolewie, która w 2014 roku osiągnęła 4 tysiące mieszkańców.

Jednocześnie widoczna jest tzw. emigracja wewnętrzna, czyli przesiedlanie się mieszkańców okolicznych wsi i przyczółków do Sobolewa. Przyczyną są możliwości zatrudnienia w samym Sobolewie lub dojazdu do miejsca pracy, a także lepsze warunki bytowe (gaz, kanalizacja, przedszkole i szkoły, opieka lekarska, kościół). Szczególnie miejscowi młodzi ludzie widzą w emigracji do Sobolewa szansę na awans społeczny i godne życie.

Tym problemom poświęcona jest moja rozprawa, mam nadzieję inspirująca do dalszych badań nad regionem.

Przedstawione opracowanie obejmujące najnowsze dzieje Sobolewa i sąsiednich wsi ma odpowiedzieć na pytanie: jakie czynniki wpływały na rozwój Sobolewa i jego okolic oraz na jego awans cywilizacyjny w dwóch ostatnich stuleciach. Cezura czasowa obejmująca XIX i XX wiek nie jest przypadkowa, obejmuje bowiem okres stopniowej ewolucji Sobolewa, po wielowiekowej stagnacji.

Praca ma układ ekronologiczno-problemowy. Składa się z siedmiu rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiono zarys Sobolewa i okolicznych wsi od chwili ich powstania do końca XVIII wieku, a bardziej ściśle do insurekcji kościuszkowskiej. Zakładanie wsi na tym obszarze rozpoczęło się w XV wieku i wiązało się z działalnością rodu Ciołków. Z biegiem czasu wsie przechodziły w ręce innych rodzin drogą koligacji, bądź sprzedaży. W tym też okresie Sobolew nie pełnił znaczącej roli w tej okolicy, jego status niczym nie różnił się od innych wsi.

W rozdziale drugim, rozpoczynającym się od zarysu insurekcji kościuszkowskiej w Ziemi Stężyckiej, przedstawione są dzieje miejscowości w okresie zaborów do 1864 roku, a więc meandry administracyjne przynależności kolejno do zaboru austriackiego, Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, problemy gospodarcze i społeczne miejscowej ludności, ożywienie polityczne w latach sześćdziesiątych XIX wieku, działania powstańcze w okolicach Sobolewa.

lewa, a także reformy carskie: uwłaszczenie chłopów i utworzenie samorządnych gmin wiejskich na tym terenie.

Rozdział trzeci, poświęcony gminie sobolewskiej w latach 1864–1914, omawia przemiany dokonujące się w tym regionie w dziedzinie administracyjnej, komunikacyjnej, socjalnej, wydarzenia 1905–1907 roku w Sobolewie i okolicy, walkę o polską szkołę oraz rozwój życia religijnego w gminie.

W rozdziale czwartym przedstawione są działania wojenne I wojny światowej w okolicach Sobolewa, życie miejscowej społeczności pod władzą niemiecką, tworzenie się parafii sobolewskiej, działalność organizacji politycznych i społecznych, odrodzenie państwowości polskiej, tworzenie się struktur administracyjnych w regionie sobolewskim, życie oświatowe i kulturalne.

Rozdział piąty poświęcono omówieniu okresu sanacji w latach 1926–1939 w gminie sobolewskiej, zwłaszcza życiu politycznemu z najbardziej popularnymi partiami ludowymi, problemami Żydów w gminie, kryzysowi gospodarczemu 1929–1933, ożywieniu życia społecznego w latach trzydziestych, życiu religijnemu w dwóch parafiach: Sobolew i Gończyce.

W rozdziale szóstym została omówiona wojna 1939 roku i okupacja niemiecka w Sobolewie i okolicach. Opisano założenia polityki niemieckiej w pierwszych latach okupacji, powstawanie organizacji ruchu oporu, formy oporu społeczeństwa polskiego, walka zbrojna oddziałów podziemnych, problem eksterminacji Żydów w Sobolewie, codzienne życie okupacyjne ludności gminnej.

Rozdział siódmy, obejmujący okres 1944–1989, podzielony został na dwie części. W pierwszej części, poświęconej dziesięcioleciu powojennemu, przedstawiono wyzwolenie Sobolewa i gminy, tworzenie zrębów nowej władzy, powstanie podziemia antykomunistycznego i jego działalność, polityka władzy komunistycznej wobec miejscowej ludności, życie oświatowe, kulturalne i religijne gminy. Natomiast druga część rozdziału poświęcona okresowi „realnego socjalizmu” w gminie Sobolew, obejmuje zarys życia w dwóch gromadach: Sobolew i Gończyce, następnie powrót do dawnego statusu – gminy Sobolew, politykę „sukcesu” w obrębie gminy, problemy oświatowe, budowę nowego kościoła w Sobolewie oraz krach społeczno-gospodarczy, powodujący przemiany polityczne.

Opracowanie zamyka rozdział ósmy poświęcony okresowi 1989–2000 r. po przemianach politycznych w kraju. Szczególnie znamienna jest analiza wpływu tych przemian na prowincjonalne życie polskiej, wsi mazowieckiej i ewolucja poglądów społeczności wiejskiej na zmieniający się świat.

Praca oparta jest na dostępnym materiale źródłowym. Wykorzystano materiały zgromadzone w zespołach archiwalnych archiwów państwowych, kościelnych i partyjnych. Wiele materiału zaczerpnięto z licznych relacji, odręcznych pamiętników, wspomnień oraz opracowań przyczynkarskich i monograficznych. Są one niezwykle cenne wobec nadzwyczaj skromnych źródeł archiwalnych

dotyczących Sobolewa i okolic. Dzięki nim można było na nowo odkryć wiele wydarzeń i problemów społeczności sobolewskiej, dawno już zapomnianych, a dzisiaj interesujących współczesne pokolenie.